

5.2 Geletterdheid in de kleutergroepen

5.2.1 De ontwikkeling van geletterdheid

Lange tijd is het onderwijs aan kleuters gezien als een voorbereiding op het 'werkelijke leren'. Daarbij ging het om neurologische rijpheid, maar ook om voorbereidend taal en rekenen. In de jaren zestig en zeventig moesten Nederlandse kleuters grote pakketten werkbladen doorwerken waarmee ze aantoonden 'schoolrijp' te zijn. Sommige van deze werkbladen persisteren tot op vandaag, ondanks de veranderde visies en het volledig ontbreken van evidentie voor hun effectiviteit. Gaandeweg hebben de leesvoorwaarden terrein verloren. De reden was dat ze leessucces niet voorspelden. Zo kan met een van de vragen uit de leesvoorwaardentoets 'Welk woord is langer, reus of kabouter?' goed worden gemeten in hoeverre kleuters in staat zijn tot abstract denken, maar hun antwoord zegt niets over het succes dat ze zullen hebben met lezen. Ook het nazeggen van woorden of het omcirkelen van twee dezelfde plaatjes zegt iets over het geheugen of de visuele vaardigheden van kleuters, maar voorspelt niet of ze succesvol zullen leren lezen. 'Leesrijpheid' bestaat niet. Door te wachten tot een kind 'leesrijp' is, doe je toekomstige zwakkere lezers ernstig tekort (Fearn, 2016).

Als reactie op de leesvoorwaarden werd in de jaren negentig de term 'ontluikende geletterdheid' geïntroduceerd. Vroege geletterdheid werd niet langer als een voorwaarde, maar als een ontwikkelingsproces gezien. Er werd van uitgegaan dat kleuters onder invloed van hun omgeving de wil en de interesse om te lezen en te schrijven zouden ontwikkelen. Door te werken met prentenboeken en door een leesschrijfhoek in te richten, werd die ontwikkeling in de kleutergroepen op een indirecte manier verder gestimuleerd. Daarvan profiteerden vooral leerlingen die ook thuis al gestimuleerd werden tot lezen en schrijven. Bovendien bleek dat het werken met prentenboeken wel leidde tot woordenschatuitbreiding, maar niet tot letterkennis en inzicht in het alfabetisch principe (Connor et al., 2006; Evans & Saint-Aubin, 2005).

Dit betekende dat leerlingen (en dan vooral leerlingen die dit thuis niet krijgen) wel degelijk gerichte vroegtijdige speels-functionele instructie op school nodig hebben voor foneembewustzijn en klanktekenkoppeling (Snow et al., 1998; Gijssel et al., 2006). Foneembewustzijn en letterkennis behoren immers tot de belangrijkste voorspellers voor leessucces (Schatschneider et al., 2004). Het is wel zo dat scores op fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen niet zozeer leesproblemen voorspellen, maar eerder of een leerling een echt goede lezer gaat worden (Scarborough, 1998). Interventie in groep 2 op het vlak van letters en leeshandeling kan in veel gevallen hardnekkige problemen op het vlak van het leestempo en daaruit voortvloeiende dyslexie voorkomen (Coyne et al., 2004; Scanlon & Vellutino, 1997; Snow et al., 1998; Torgesen, 2004). Langer wachten met leren lezen door bijvoorbeeld doubleren in groep 2 heeft helaas juist niet dit effect (Luyten et al., 2013; Roeleveld & Van der Veen, 2007). Vooral de kwaliteit van de leraar voorspelt hoe succesvol een leerling wordt (Allington & Jonhston, 2002).

Dat geletterdheid niet enkel een ontwikkelingsproces is, maar dat ingrijpen wel degelijk loont, is de reden dat later door het Expertisecentrum Nederlands het begrip 'ontluikende geletterdheid' werd gereserveerd voor kinderen van 0-4 jaar oud en 'beginnende geletterdheid' voor jonge basisschoolleerlingen. Het begrip beginnende geletterdheid duidt erop dat speels-functionele instructie in letters en het alfabetisch principe een noodzakelijk onderdeel is van het leerproces dat leidt naar geletterdheid. Het is vooral de kwaliteit van de leraar die bepaalt hoe goed leerlingen leren lezen (Allington

In Nederland is een discussie gaande over de vraag of kleuters al met letters moeten worden geconfronteerd. Ze zouden daar nog niet aan toe zijn. Zoals hiervoor duidelijk werd, strookt deze opvatting niet met internationaal onderzoek waarin duidelijk is geworden dat het belangrijk is dat juist zwakke leerlingen vroegtijdig in aanraking worden gebracht met de klanktekenkoppeling.

Met de introductie van het begrip beginnende geletterdheid, werden de Tussendoelen beginnende geletterdheid ontwikkeld (Verhoeven & Aarnoutse, 1999). Daarin komen de volgende aspecten naar voren:

- Belangstelling voor boeken ontwikkelen (boekoriëntatie).
- Steeds complexere verhalen, verteld of voorgelezen, kunnen begrijpen en navertellen (verhaalbegrip).
- Je realiseren dat geschreven taal een communicatieve functie heeft (functies van geschreven taal).
- Begrijpen dat je de dingen die je zegt, ook kunt opschrijven (de relatie tussen gesproken en geschreven taal).
- Fonemische ontwikkeling (klankbewustzijn). Leerlingen zijn in staat om niet meer alleen in betekenis te denken, maar zich ook te richten op de vorm van taal. Het gaat hier om het fonemische bewustzijn, waarbij ze zich richten op losse klanken (Welk woordje zeg ik nu: n-aa-m?).
- De klanktekenkoppeling (het alfabetisch principe). Leerlingen gaan begrijpen dat woorden zijn opgebouwd uit klanken en dat aan die klanken letters kunnen worden gekoppeld.
- Gemotiveerd zijn om te lezen en te schrijven om iets te weten te komen, of iets duidelijk te maken (functioneel lezen en schrijven).
- Technisch lezen en schrijven eerste fase. Leerlingen kunnen de letters benoemen. Ze kunnen die letters samenvoegen tot woorden en zo teksten in bijvoorbeeld leesboekjes ontcijferen. Ze kunnen eenvoudige woorden ook al schrijven.
- Technisch lezen en schrijven tweede fase. Leerlingen gaan nu meer en moeilijkere woorden in één keer herkennen en ze kun-

- nen onbekende woorden steeds gemakkelijker ontcijferen. Ze kunnen moeilijker woorden spellen.
- Begrijpend lezen en schrijven. Dit hangt vanaf het begin samen met het technisch lezen. Leerlingen herkennen een woord veel sneller als ze ook weten wat het betekent. Ze vinden het prettiger om een leuke tekst te lezen dan een onbegrijpelijke. Hoewel in eerste instantie de techniek centraal staat, ondersteunt het begrip de techniek ook. Als je begrijpt wat je leest, herken je woorden sneller.

5.2.2 Taalbewustzijn

Jonge leerlingen zijn vanzelfsprekend gericht op de inhoud van taal. Ze willen de wereld om zich heen benoemen en begrijpen. Om te leren lezen is het belangrijk dat ze zich ook richten op de taalvorm. Ze gaan zich bijvoorbeeld realiseren dat woorden kunnen worden opgedeeld in klanken en dat er klankovereenkomsten zijn tussen woorden. Onder taalbewustzijn verstaan we die aspecten die te maken hebben met de vorm van taal: de fonologische en de fonemische ontwikkeling. Fonologische ontwikkeling wil zeggen dat leerlingen grotere klankgehelen kunnen onderscheiden, zoals woorden in zinnen. Bij de fonemische ontwikkeling gaat het erom dat ze losse klanken kunnen onderscheiden, zoals de /b/ in boom. Met name de fonemische ontwikkeling vormt een voorspeller van leessucces. Auditieve training blijkt niet zinvol in relatie tot het leren lezen (Ise et al., 2012). De tijd die voor toekomstige zwakke lezers beschikbaar is, kan beter worden besteed aan de ontwikkeling van letterkennis en invente spelling (functioneel schrijven). Dat neemt natuurlijk niet weg dat rijm- en andere taalspelletjes in het kader van het plezier in taal zeker in een kleuterklas thuishoren, maar we moeten die eerder zien in relatie tot een rijk taalaanbod dan als specifieke leesvoorbereiding. Een rijk taalaanbod is belangrijk om succesvol te leren lezen. Veelvuldig voorlezen vormt de belangrijkste component van een rijk taalaanbod. Taalspelletjes zijn leuk, maar hebben weinig tot geen invloed op het leren lezen.

Hierna is weergegeven welke vaardigheden onder fonologische dan wel fonemische ontwikkeling vallen.

Fonologische ontwikkeling

- Geluiden en/of woorden van elkaar kunnen onderscheiden (auditiële discriminatie)
- Een zin verdelen in woorden of een meerlettergrepig woord verdelen in woorddelen of lettergrepen (auditiële analyse)
- Rijmen

Fonemische ontwikkeling

- Het kunnen isoleren van klanken in woorden (auditiële analyse)
- Klanken kunnen samenvoegen tot woorden (auditiële synthese)
- Het manipuleren van klanken in woorden

Taalspelletjes

Voorbeelden van taalspelletjes zijn:

- Onderscheid maken tussen klankreeksen: 'Stamp met je voeten als je het woordje 'bos' hoort.'
- Zinnen kunnen opdelen in woorden: 'Leg voor ieder woord in de zin een fiche neer.'
- Woorden in lettergrepen verdelen: 'Klap het woord 'bezemsteel'.'
- Twee woorden tot een nieuw woord samenvoegen: 'Welk woord zeg ik nu: 'deur-bel'?''
- Lettergrepen tot een woord samenvoegen: 'Welk woord zeg ik nu: 'ver-ge-ten'?''
- Luisteren naar voorgelezen rijmpjes.
- Spontaan rijmen met onzinwoorden: mama de pama, juf de puf.
- Opzegversjes samen opzeggen, liedjes samen zingen.
- Opzegversjes alleen opzeggen, liedjes alleen zingen.
- Receptief rijmen: 'Wijs het plaatje eens aan dat rijmt op sloot?'
- Productief rijmen: 'Wat rijmt er op 'koek'?''